

ሕግን ሕጋውነትን

ሕሰብ አስተውዕል ተማራመር ተባራብር

ሰላም ኩቡራት የሕዋት፣ እዚ ኣርእሲቲ “ሕግን ሕጋውነትን” ከነልዕል ዝደረኸና፣ ንኹነታትናን ንህላወናን ኣካይዳናን ኣጋባብናን ብምዕዛብ፣ ደምበርዶ ብሓቂ “ሕግን ሕጋውነትን” ብደምቢ ተረዲእናዮ ? ጠቕሙን ዝህቦ ፍረን ተገንዚብናዮ ? መበቆሉን ስለምንታይ የዲሊ በዲሕናዮ ? ዝብሉ ሕቶታት መልሲ ዘይረኸቡ ኮይናም ይራኣዩና ::

እንተደኣ ግዝአተ ሕጊ ከነግስ፣ ዲሞክራሲያዊ ባይታ ክጠጥሕን ክምዕብልን፣ ውህደት ሲኒት ክግቢ፣ ሰላም ምዕባለ ባይታ ክረክብ ዝድለ ኾይኑ፣ ባህርያትና ከነማሓይሽ፣ምጽውዋርን ምክብባርን ቀንዲ መስርሕ ናይ ሓቢርካ ምንባር ምጂኑ፣ ክንርድኦን፣ ግቡኡን ቀይዲ ሲኒትን ውህደትን ዝህብን ክስገር ዘይግብኦ ድልድል ሓድነትን ሓቢርካ መስርሕ ብምጂኑ መጠን፣ ከነዘውትሮን ክንጥቀመሉን ዘሎና መሰረተ ሕግን ሕጋውነትን ምጂኑ እዩ።

ንሕና ብዘሎና ዓቕሚ ኣበርክቶ ንምሃብ እንተዘይኮይኑ፣ናይ ሕጊ ፈላግት ኣይኮናን። ብዛዕባዚ ኣርእስቲዚ ቡዙሓት ልቃውንቲ ዲሕፎምን ገይና ይጽሕፉ ስለ ዘለዉ፣ ህዝብና ይኹን ንፍትሒ ንቃለስ ዝብሉ ዜጋታትናዉን ነዚ መሰረታዊ ስነ ሓሳብ ብመጽናዕቲ ዝተሰነዮን ኣብ ስነፍልጠት ዝተሞርኮሰ ዘተን ተግባራዊ ትርጓሜ ምእንቲ ክዋሃቦ፣ ከም መንቀሊ ይጠቕም ይኸዉን ካብ ምባል ብሕጽር ዝበለ ናትና ኣበርክቶ ክንህብ ካብ ዝብል ዝነቐለ ምጂኑ ሓሊፉ ካልእ ን-መሲላዊ(pretentious)ወይ ውን ሓሸውሸዋ ከምዘይኮነ ክትርዱኡና ኣቕዲምና ነማሕጽን።

እቲ ዝግበየ ፈላጥን መሰረት መጽናዕቲ ዝኾነ ኢማኑወል ካንት(Immanuel Kant 1724-1804) ክንጠቕስ ኣፍቁድልና።

ሊቃውንቲ ክገልጹ ከለዉ ዝኾነ ይኹን ፍልስፍና ክልስ ሓሳባዊ እዩ። ወይ ክኣ ስነ-ምግባራዊ እዩ። እቲ ቀዳማይ ሰረት ወይ ስርዓተ ፍልጠት ክኸዉን ከሎ እቲ ስነ-ተግባርነት ክኣ ናይ ባህርያት ስርዓተ-ሕጊ ኣብ ድልዮትን ውሳኔ ደቂ ሰባት ዝሰረተ እዩ ኢሎም ይምህሩ ::

ኣብዚ ሰፊሕ ዝኾነ ትንታኒ ስለ ዝተዋህቦ ዝዋሃብ ዘሎን ከነሕጽሮን ናብቲ ቀንዲ ዘንቀለና ኣርእስቲ ምእንቲ ከነድህብ፣ ደቂ ሰባት ኣብ እዛ መሬትና ህላውነቶም ዝተራጋገጸ፣ ንተፈጥሮ ብደቂቕን መነጻር ፍልጠት ብምጽናዕ ዓለምና ብ-መድሎ ወይ ሚዛን ንክትነብር ዝተፋላለዩ ሕገ ፍጥረት ከም ዘለዎ ብምግንዛብ፣ ሂወት ደቂ-ሰባት እዉን ተፈጥራዊ-ሕጊ ወይ ሞራላዊ ሕጊ፣ ኢሉ ዝጽዋዕ ደቂ ሰባት ክሰግርዎ ዘይኸእሉን ክልውጥዎ ዘይብሎምን ክኾኑ ከለዉ፣ እቲ ንማሕበራዊ ሂወት ዘማሓድር ክኣ ኤትካዊ-ሕጊ ፣ ብደቂ ሰባት ዝህንደስን ዝጸድቕን ምስ ምዕባሌኦም፣ ምምሕያሽ ማሕበራዊ ሂወት ዝተግራረን ዝጸገንን ስርዓት ወይ ኣጋባብ ክባሃል ይካኣል።

ተፈጥራዊ ሕጊ ወይ ሞራላዊ ሕጊ ኣብ እምነት ተዎሎግያ(ስነ-ሃይማኖት) ዝተሞርኮሰን ልዕለ ሕጊ ደቂ ሰባት ኢሉ ዝቐርብ ስለ ዝኾነ፣ ኣብኡ ጠሊቕካ ምዝታይ ካብ ኣርእስትና ከስሕተና ስለ ዝኾነ፣ ኣብ'ቲ ቀንዲ ንሕብረተ-ሰብ ብሓባር ክንበርምን፣ ባዕላቶም ብድልይቶም ዘጽድቑ ኤትካዊ ሕጊ ምርኣይ'ዩ ዝግድሰና።

እቶም ነዚ ዘጽንዑ ከመይ ገርካ ኢኻ ንኤትካዊ ባህርያት ዝግለጽ ? ንዝብል ሕቶ፣ ቀዳማነት ንኤትካዊ ባህሪ ምግላጽ፣ሕርያ ክትገብረሉ እትኸእል ነብሰ-ውሳኔ፣ ናትካ ብህርያት(ጠባይ) ዝምርኮስ ኮይኑ፣ ብተግባር ክርኣ ከሎ፣ ከም ስነ ሓሳብ ኤትካ ከም ቁቡል ዝውሰድ ወይ ዝግመት ርእሰ ምሕደራ/አውቶኖመይ ደቂ ሰባት፣ ዝምርኮስ ጠባይ/ኣደብ ዘለዎ ካብ ደገ ዝመጽእ ቅየዳ/ተቋጻጽርነት ነጻ ዝኾነ ክኸዉን ከሎ እዩ።

ን-ኢ.ማኒወል ካንት(1742-1804) ንኡብነት፡ሓደ ምርጫ ኣድላይ ነገር እዉን እንተኾነ፡ ከም ኤትካ ዘይቐጽሮ፣ ዋላዉን ጠባይቱ ብምራላዊ ሕግታት ዝግዛእ ይኹን-ምበር፡ ንማሕበራዊ ሂወት ዘየዕግብን ዘጋራጨዉን ክኸዉን ይኸእል።

ኤትካዊ/ኢጋባባዊ ወይ ስነስርዓታዊ ምርኩሱ፡ ደቂ ሰባት ብነጻ ባዕላቶም ሰነዶም ዘሕልፍዎ ስርዓተ-ሕጊ ብምዃን መጠን ክምእዘዎ ከለዉ፣ ንዝነብርሉ ሕብረተሰብ ውህደት ምርድዳእ ስኒትን ብምሃብ፣ ግዲኦም የበርክቱ ማለት እዩ።

ብዙሓት ሊቃውንቲ ከም ዝሕብርዎ፣ ስነ-ሓሳብ ናይ ኢ.ማኒወል ካንት፣ ብጣዕሚ መራኺ እኳ እንተኾነ ብዙሕ ህየሳ/ነቕፊታ እዉን ረኺቡ እዩ። ምክንያቱ ንውልቀ-ሰብ ነቲ ንሱ ዘጽደቐ ሕጊ ብነጻ ብዘይ ጸቕጢ ክምእዘዎ ሓላፍነት ስለ ዘሰክሞ። ነፍሲ ወከፍ ውልቀ ሰብ እንታይ እዩ ናቱ ግቡእ(ምቅላስ፣ምምስካር ኣብ ሓደ ጉዕዞ...ወዘተ) ንዝብል ናይ ካንት ረቂቕ ሓሳብ፡ካብ ዕገታ ወይ ግዘታ ነጻ ክኸዉን ከሎ፣ ኣብ ተግባራዊ ስርሓት ምስ ባህርያት ደቂ ሰባት ኣዛሚድካ ኤትካዊ ሕጊ ኣራሚ ንክህሉ ዕሽሽ ምባሉ እዩ ወቐሳ ዝቐርቦ።

ንኡብነት ስነ-ሓሳብ ጀረሚይ በንዛም(Jeremy Bentham 1748-1832) ዝኣመሰሉ፣ ድምር ረብሓታት ናይ ውልቀ ሰብ ጠቕሚ ናይ ሓባር ከማልእ ይኸእል። እቲ ክሳብ ዘለዎ ፖለቲካዊ መስርሕ ኣብ ረብሓ እምበር ኣብ ጽባቕ ወይ መልክዕ ዘይኮነስ ብሓፈሻኡ ኣብ ናጽነትን ምትሕብባርን ዝተሞርኮሰ ክኸዉን ይግባእ። እዚ ዓይነት ስነ ሓሳብ መንጻፍ ተግባራዊ-ፖለቲካ(ሓቀኛ ፖለቲካ) ናይ ሊበራዊ ወይ ምዕባለ ናይ ናጻ ተበግሶ ርእሰ-ማልነት ዘንጸፈ ኢሎም ይትርግምዎ። ነዚ ንምትግባር ግብራዉን ገታኢ ዘለዎ ኤትካዉን ሕግታት ምክታል የድሊ ካኣ ይብሉ።

ከምዚ ብሓጸር ኣብ ላዕሊ ዝጠቐስናዮ ናብዚ መውቡል ኣታሓሕዛ ብዛዕባ ምራላዊን ኤትካዊን ስርዓተ ሕግታት፣ ዝተጸንዑን ገይና ዝጸንዑ ዘለዉ ኣርእስቲ ምዃኖም ምስ ግዜ እና-ማዕበሉ ይጓዓዙ ምዃኖም ብምግንዛብ፡ ንምርዳእ ክሕጉዙና ንማለት ኢልና ዝጠቐስናዮም እዩም።

ኮይኑ ግን ደቂ ሰባት ሓቢርካ ናይ ምንባር ዝጠቐም ሕግን ኣጋባብ ምክታል ከም ዘድልዮም፡ ኩሉ ሰብ ብፍላይ ክኣ እቲ ንፍትሒ ዝቃለስ መሰረታዊ ሽትኡ ምዃኑ፡ ደጋጊሙ ዝጽውዖን ዝሰምዮን ፡ ቃልሱ ፍትሒ ዝነገሳ ሃገር፣ ኣብ ዲሞክራሲ ዝተሰረተ ሂወተ-ማሕበረሰብ ፣ ብግዝኣተ-ሕጊ ዝማሓደር፣ ስኒት፣ሰላም ራህዋ ዝመናበሪኡ፣ ኣብ ፍልጠት ዝተሰረተ ምዕባለ ዝዕላማኡ ህዝቢ፣ ልዕልቲ ክብርትን ሃገር ንክትህልዎ ተልእኹኡ፡ ከም ምዃኑ እዩ ዝምስክርን ዝሕብርን።

እንተ ደኣ እዚ ኮይኑ እቲ ክምጻእ ዝድለ ማህበራዊ ሕብረተሰብ፡ ብቐዳምነት ኣብ ገዛእ ርእሱ ምትእምማን፡ በቶም እሱ ዘውጽኦም ሕግታት ክቐየድን ክምእዘዎን፣ ፍትሓዉን ዲማክርሲያዊ ባህሪ ክህልዎ፣ ምጽውዋርን ምርድዳእን መስርሕ ሓቢርካ ምንባርን ዋና ናይ ዓወት ባይታ ምኹኖም ናይዞ ገይሩ ክወስዶ ይግባእ። እዚ ዝመስል ኮይኑ ኤትካዊ -ሕጊ፡ ንምክታሉን ከም ቀንዲ መስርሕ ኣጋባብን ብምእማን፣ ክጥቀሙን ከዘውትርን ይግባእ።

ራይሞንድ ኣሮን (Raymond Aron)መጠንቀቕታ ነቶም ብ-ኣፎም ናጽነት እና ጸውዑ፣ ን-ናጽነት ሓቢርካ ምንባር ኣብ ሓደጋ ዘእትውዋ ዘለዉ፡ ክሕብር ከሎ ከምዚ ይብል፡ ናጽነት ወድሰብ፣ መሰረታዊ መሰል ወዲ ሰብ፡ ኣብ ቐዋም ሃገረ ኣመሪካ ብንጹር ሰፊሩ ኣሎ፣ ብዝያዳ ክኣ ኣብቲ ኣድማሳዊ ሕጊ ዓለም ብዘየወላውል ኣጋባብ ተቐሚጡ ስለ ዘሎ ፡ኩላትና ክነኸብሮን ብ-ደምቢ ፈሊጥና ክንጥቀመሉን፡ ካብ ኩሎም ጸቕጥቲ መንግስታት ይኹኑ ማሕበራት ውልቀ ሰባትን፣ ዲክታተራዊያን ስርዓታትን ኣንጻርም ክንቃለስ ዑጡቓት ክንከዉን፡ ኣብ ሞንጎና ክኣ በቲ ባዕልና እንጽድቕ ኤትካዊ ሕጊ ክንግዛእ ቁሩባት ክንከዉን ይግባእ። ዝብል ዓይነት ጹሑፍ ኣቕሪቡ ኣሎ።

ኩቡራት የሕዋት ኣሓትን ነዘም ዓበይቲ ሊቃውንቲ ክንጠቐሶም ከሎና፣ እቲ ናይ ኣቦታትና ያታን ባህልን ረሲዕና ዘይኮነስ፡ ኣብ ተዎሎጊያን ግብራዊን ፍልስፍናን ዝነቐለ መጽናዕትታት ንምጥቃስን መጻሕፍትታት ንምውካስን ናይ ምንባብ ተጋዳስነት ንምሕዳር ደኾን ይሕግዝ ይኸዉን ኢልና ስለ ዝሓሰብና እዩ።

እንተ ደአ ናይ በሓቂ ክንዛረብ ኮይና፣ ኣብ ኩሉ እንራኸበሉ ምድያታት ይኩን፣ ባይቶታት፣ መኣዲ ዘተ ይኹን፣ እንካፈሎ ውድብ፣ ምንቅስቃስ፣ ህዝባውያን ማሕበራት፣ ብሕጊ ዘይንቐየድ፣ ፍትሓዊን ዲሞክራሲያውን ባህርያት ዘይነዘውትር፣ ኣብ ክንዲ ምጽውዋር ምድፍፋር፣ ኣብ ክንዲ ምርድዳእን ምውሕሓጥን ምንዕዳቕ፣ ባህሊ ሰቓል ሚድያ እንኸተል፣ በይንኻ ፈራዲ ተዛራቢን፣ መዕገቲ ዘብሉ ቀይዲ ፈታሕ ውልቃዊ ርእይቶ እትህብ፣ እስኻ ጥራይ ቁኑዕ፣ ዋና ተቓላሲ፣ ገባሪን ሓዳጊን፣ ብድሕሪ ኮምፕዩተር ኮንካ ናይ በይንኻ ዓለም ዝወነንካ ኮይኑ ዝስማዓካ፣ ርእሰ ተኣማምነት ዘይኮነስ፣ ርእሰ ልዕልነት ዝስማዓካ ሕገ-ኣልቦነት ክነስኻ፣ ግዝኣተ-ሕጊን ዲሞክራሲን ንምምጻእ ይቃለስ እናበልካ ምግዓር ካብ ጠቕሙ ጉድኣቱ ስለ ዝዓቢ፣ እዚ እንርእዮ ዘሎና ፋሕ ጭንግራሕ ዝበለ ደምበ ፍትሒ ምስክሩ ኮይኑ፣ ብሓቂ ካብ ያታን ባህልን ውርሻ ኣቦታትና ዝርሓቕና ኮይኑ እዩ ዝርአየና።

ዋላ ኣብ ዝኾነ እንዋሳኣሉ ባይታ፣ ናጽነትካ ኣብ ጥቓኻ ዘሎ ሰብ ናጽነት ትውዳእ፣ ዝብል ኣምር ከየሰተውዓልካ፣ ንኹሉ ንሓሳብካ ዘይሳማማዕ ክትዝልፍ ክተኸፍእ ስርሓይ ኢልካ ምሓዝ ብሓቂ ዘይእናም ምጂንካ ክርዳኣካ ኣይካኣልካን ማለት እዩ።

ኮይኑ ግን ሞራል ብቀዳምነት ርእሲ ኹሉ ምጂኑ ምእማን፣ ካብኡ ሓሊፉ ኤትካዊ-ሕጊ ብምጥቃም ክብርኻ ምስ ክብሪ ማሕበራዊ ሂወት ወይ ምሳኻ ዝቃለሱን፣ ካብኻ ወጻኢ ኮይኖም ንፍትሒ ዝዋሱኡ ዝቕይድን ዝኣስርን ምጂኑ ምግንዛብ ግብራዊ ስርሓትን ምክያድ እቲ ቀንዲ መስርሕ ፍትሕን ዲሞክራሲ ምጂኑ ምግንዛብ ከድልየና እዩ።

ኩቡራት የሕዋትን ኣሓትን፣ ግዝኣተ-ሕጊ ክህልወና ንሕና ብውሕዱ ነቲ ንሕና እነውጽኦ ግዝኣተ ሕጊ ክነኸብርን ብዝካኣል መጠን ብ-ኤትካዊ ሕጊ ክንማሓደር ንስርሓትና ኣሳልጦ፣ ንቓልስና ክኣ መገዲ ዓወት ምጂኑ ክንርስዖ ዘይብልና መምርሒ ክንጥቀመሉ ነማሕጽን።

ሕጂ'ውን ንሕሰብ ነስተውዕል ንማራመር ንባራበር

ኣዳለውቲ ፍትሒ ክፍለ ምስ ብዙ ቡቱኞሊ